

Людмила
Горбунова,
Віктор
Зінченко

ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ

Ми підтримуємо критичну позицію щодо «скопусоцентризму», або «скопусоманії» чиновників МОН. Комерційний характер та відповідні цілі діяльності Scopus'у не дозволяють повною мірою забезпечити вільний (безоплатний) доступ (навіть для ознайомлення) до матеріалів, розміщених у них, що, своєю чергою, не може забезпечити ефективного та всеохопного цитування, а, як наслідок, ранжування та індексування цих матеріалів та їхніх авторів. Наприклад, найбільша у світі міжнародна наукометрична та бібліометрична пошукова система Google Scholar, відповідно до якої й формується найоб'єктивніший наукометричний профіль науковця — незалежно від його континентальної, мовної, національної, державної та іншої належності — індекс Гірша (*h-індекс*) — не в змозі здійснювати ранжування (цитованості, запитуваності, використання) матеріалів, розміщених у Scopus'і та Web of Science.

Процесам комерціалізації у глобальних інформаційних мережах протистоїть рух за Відкритий доступ (Open access) як безкоштовний і швидкий доступ до повнотекстових результатів наукових досліджень. Починаючи з Будапештської декларації відкритого доступу (BOAI, лютий 2002-го) і Берлінської декларації про відкритий доступ до наукових та гуманітарних знань (жовтень 2003-го) цей рух поширюється і набирає сили. Розміщення наукових праць у відкритому доступі веде до збільшення показника важливості, до суттєвого зростання індексів цитування розміщеної статті. Остання розглядається переважно як звіт і результат наукового дослідження, а не як

© Л. ГОРБУНОВА,
В. ЗІНЧЕНКО
2017

засіб збагачення. Гідний результат дослідження у Відкритому доступі набуває широкого наукового визнання на міжнародному рівні. Саме це зараз потрібно українській науці.

Заради справедливості слід зазначити, що керівництво WoS починаючи з 2015–2016 рр., розуміючи дану проблему і прагнучи до наукової відкритості та глобального поширення, здійснює активну інтеграцію з національними та континентально-регіональними наукометричними базами, формуючи спільні наукометричні платформи для розміщення найкращих матеріалів з них (і не обов'язково англомовних) з подальшим перенесенням їх до так званого Ядра WoS.

Натомість база Scopus не здійснює такої стратегії, а навпаки, посилює політику наукометричної «закритості» та отримання комерційної вигоди навіть за оглядове ознайомлення з будь-яким матеріалом. Звичайно, за цих умов доступ, використання у науково-дослідницькій діяльності, цитування матеріалів, розміщених у Scopus'і, є доступним лише окремій групі (якісно фінансованих) установ, організацій, науковців, що аж ніяк не сприяє об'єктивності індексу цитованості та сформованого на його підставі рейтингу науковця.

До того ж Scopus на відміну від Web of Science не включає видання з гуманітарних дисциплін та мистецтва, містить невелику частку журналів із соціальних наук (не більш як 17%) і в процентному співвідношенні набагато ширше відображає природні науки й техніку (83%).

Саме тому дедалі більше представників наукової спільноти, наукові та освітні заклади, установи, організації розвинених країн ЄС, ОЕСР відмовляються внаслідок цього від співробітництва зі Scopus'ом. Зокрема, через постійне підвищення ціни за користування сервісами доступу та за передплату на журнали власника Scopus'у — видавничого концерну «Elsevier» — лише у США від його послуг відмовилися Бібліотека Конгресу США, Гарвардський університет, Массачусетський технологічний інститут, Корнелльський університет (штат Нью-Йорк), Університет штату Північна Кароліна та багато інших закладів і установ.

Провідні представники природничих та фундаментальних наук Європи та США починаючи з 2012 р. сформували спільноту і здійснюють розсилку інформації для світового наукового середовища про те, що вчені-фізики та вчені з технічних наук на своїй нараді в GSI Дармштадті 25 травня 2012 р. ухвалили рішення про звернення до всіх представників даних наук із проханням приєднатися до ініціативи групи провідних вчених-математиків з бойкоту «Elsevier» та приєднатися до декларації: «<http://thecostofknowledge.com/>” *The cost of Knowledge (Вартість знань)*”», яка спрямована на реалізацію відкритого доступу для користувачів-дослідників та читачів наукових статей і проти необґрунтованих платежів від авторів або їхніх установ. Рух просить окремих вчених утриматися від публікації статей у журналах «Elsevier» (і, відповідно, у базі Scopus). Цей рух на світовому рівні вже досяг помітних успіхів — на даний час десятки тисяч провідних вчених розвинених країн приєдналися до акції. До руху приєдналися й учені-медики, у

тому числі й нобелівські лауреати. До речі, університетські бібліотеки України ухвалили відповідну заяву про підтримку Відкритого доступу ще у травні 2009 р. на конференції в м. Севастополь.

Водночас чиниться спротив Рухові Відкритого доступу з боку комерційних видавців та бюрократичних інституцій, що обслуговують їх. Їхній головний аргумент полягає в тому, що відкритий доступ начебто сприяє демотивації дослідницької діяльності та порушує інститут інтелектуальної власності. Але така думка має рацію лише за умов меркантильного підходу науковця до власної дослідницької діяльності, лише з боку її економічної доцільності, що свідчить про мотивацію поза межами наукового етосу.

Як підказує здоровий глузд, при формуванні з боку МОН переліку рекомендованих міжнародних наукометричних баз для оцінювання якості наукових публікацій та періодичних фахових видань (наприклад, Порядку присудження наукових ступенів та Переліку фахових видань) слід враховувати такі фактори й характеристики, як обсяг і рівень представленості матеріалів, універсальність, міжгалузевість, міждисциплінарність бази даних, ступінь її «індексувальної відкритості» (можливість формування об'єктивних показників наукометричних рейтингів та цитованості), ступінь відкритості та доступності матеріалів для використання тощо. За цими критеріями можна було б рекомендувати українським фаховим виданням входження до таких баз, як EBSCO, Index Copernicus, Open Academic Journals Index, ResearchBib, Directory of Research Journals Indexing, Springer, Global Impact Factor, RSCI, Genamics JournalSeek, CiteFactor, MIAR, ERIH PLUS, ROAR, OCLC WorldCat, Ulrich's Periodicals Directory тощо. Крім того, з огляду на галузеву наукову спеціалізацію кожне періодичне видання має право додатково спрямувати свій шлях до міжнародних спеціалізованих наукометричних систем/баз, як-от спеціалізовані галузеві системи індексації / наукометричні бази — Astrophysics, PubMed, Mathematics, Chemical Abstracts, Agris, GeoRef, Philosopher's Index тощо.

На наш погляд, Міністерство освіти і науки України мало б розробити Національну політику Відкритого доступу, в якій би передбачило програму фінансової підтримки розвитку кращих українських наукових періодичних видань та просування їх у міжнародні наукометричні бази даних. Міністерство має створювати умови для розвитку, самоорганізації наукового процесу, всіяко сприяти йому, задля цього відмовитися від політики адміністрування, формально-бюрократичного (нефахового) контролю, приписів, детальної регламентації творчого процесу наукових публікацій. Час перейти до нової парадигми управління науковим процесом — управління як сприяння.

Горбунова, Людмила — доктор філософських наук, головний науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України, головний редактор наукового часопису «Філософія освіти. *Philosophy of Education*».

Зінченко, Віктор — доктор філософських наук, головний науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України, заступник головного редактора наукового часопису «Філософія освіти. *Philosophy of Education*».